

**ЕТНІЧНА ТА КОНФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНОСТІ
У ФОРМУВАННІ МІСЬКИХ «НАЦІЙ» ЛЬВОВА
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV СТ.
(«ВІРМЕНИ» І «ТАТАРИ»)**

На підставі аналізу імен та ідентифікаторів «вірменин» і «татарин» в актових книгах Львова зроблено висновок, що приналежність до певної міської «нації» обумовлювалася належністю до релігійної громади. Релігійні конверсії були поширеним явищем і призводили як до переходу з однієї «нації» (юрисдикції) до іншої, так і до зміни ідентичності. У статті широко застосовано компаративний підхід – ситуація у Львові порівнюється з одночасними процесами, які відбувалися з тюркомовними кочівниками в Криму, Великому князівстві Литовському, Угорщині та Туркестані.

Ключові слова: етнос, конфесія, ідентичність, нація, Львів, вірмени, татари, релігійні конверсії, юрисдикція.

У пізньосередньовічному Львові існували чотири міські нації. За яким принципом міщани об'єднувалися в нації? Чи можливим був перехід з однієї нації до іншої? Чи відрізнялися ці нації від сучасних нам? Ось ті основні питання, які були поставлені нами в цьому дослідженні.

Gens et natio: значення та застосування на практиці

Оскільки діловодство в міському магістраті здійснювалося латинською мовою, варто розглянути значення понять gens та natio в пізньому середньовіччі. Ось, на нашу думку, ті критерії, яким відповідає спільнота людей, об'єднувана пізньосередньовічними авторами під поняттям gens: спільне походження (і відповідні генеалогічні легенди), мова, зовнішність (статура, риси обличчя, одяг, зброя, прикраси), кухня (їжа, напої, способи вживання їжі та застільний етикет), проживання в певному природно-кліматичному середовищі (гори, степи, ліси, острови), житло,

заняття (землеробство, кочове скотарство, торгівля, виготовлення певних виробів, розбій тощо), способи ведення війни, звичаї (весільні, поховальні, військові), вірування та забобони (особливо в язичників), а також деякі специфічні риси, які притаманні саме цій групі та які сусідні народи висміюють у так званих «етнічних» жартах¹.

Під терміном *patio* у пізньосередньовічній Європі розуміли сукупність підданих певного правителя (за винятком рабів, сервів і слуг) або представників певної конфесії. Межі цієї спільноти були окреслені чіткими, спільними для всіх членів групи обов'язками (сплата податків, виконання певних повинностей) та юридично закріпленими правами (той чи інший ступінь участі в роботі станово-представницьких органів влади або самоврядування, власні закони та окремих суд) й обмеженнями (заборона набувати у власність сільськогосподарські землі або заборона певних занять). Як правило, *політичну націю* становили всі, хто зі зброєю в руках служив монархові (від усіх вільних боярських чоловіків в епоху «варварських королівств» до самих тільки дворян у більш пізні періоди). В пізньосередньовічній Європі існували також *університетські нації*, що формувалися зі студентів – підданих того чи іншого правителя (імператора, короля, герцога), наприклад, французька, бургундська, польська тощо. Зрештою, в поліконфесійних містах на східних землях Корони Польської та Великого князівства Литовського з середини XIV ст. формуються *міські нації*.

Таким чином, в одній державі, під владою одного монарха, могло бути кілька етно-культурних *gentes*, але тільки одна політична *patio* як сукупність представників привілейованого військово-службового стану. Водночас, в одній державі могло бути кілька релігійних громад, також позначених терміном *nationes*, оскільки в середні віки приналежність до певної конфесії автоматично передбачала юридичну відокремленість та певний правовий статус. Спільним для політичної, конфесійної та університетської *patio* є те, що в усіх трьох випадках *patio* має юридичні межі, а її представники – спільний для всіх правовий статус, який відокремлює їх від представників інших *nationes*. Натомість *gens* – це сукупність осіб зі спільною, успадкованою від предків культурою (яка може бути описана в етнографічних категоріях), що компактно проживають в одній місцевості. В *gens* людина народжується, тоді як *patio* передбачає можли-

¹ Класичним прикладом може слугувати опис монголів (татар) в «Історії монголів» Джованні дель Плано Карпіні (1247 р.). В етнографічному відношенні цьому описові нічим не поступається «Подорож до східних країн» Гійома де Рубрука (1255 р.), зокрема декілька перших глав.

вість вибору – соціально та географічну мобільність. Протягом життя людина могла змінити віросповідання, перейти на службу до іншого правителя, бути прийнятою в дворянський стан або вигнаною з нього. Gens передбачає пасивне проживання в місцевості народження, адже переїзд за її межі призводить до втрати зв'язку. Втім, членом нового gens людина стати не може; вона продовжує розмовляти на своєму діалекті, який разом з іншими рисами, характерними для її gens, відокремлює її від представників інших gentes і може бути підставою для насмішок. Член patio, навіть переїхавши до іншого міста або місцевості, залишається представником своєї patio.

Стратегії розрізнення

Серед інших князівств Русі Галицько-Волинське, здається, раніше від інших почало відроджуватися після монгольської навали. Значною мірою цьому сприяла активна містобудівна політика князя Данила Романовича. За його правління не тільки відновлювалися зруйновані монголами міста, але й засновувалися нові, як от Холм (куди князь переніс свою резиденцію) та Львів (уперше випадково згаданий в Іпатіївському літописі під 1256 р.). Щоб компенсувати втрати міського населення, завдані монгольським нашествям 1241 р., Данило запрошував до своїх володінь іноземних переселенців. Саме так літописець описує заселення міста Холм². За прикладом сусідніх правителів – королів Польщі, Чехії та Угорщини – Данило віддавав перевагу німецьким колоністам. На нових землях їм надавалося право на самоврядування (так зване «німецьке право») та окремий суд на чолі з війтом (нім. Vogt, пол. wójt). Імовірно, подібним чином тоді ж відбувалось і заселення Львова.

У 1349 р. Львів разом із Галицькою Руссю був завойований Казимиром III (1333–1370). Грамотою від 17 червня 1356 р. король подарував Львову (а саме міщанам-католикам) право на самоврядування та судочинство за німецьким (магдебурзьким) правом: «Усьому згаданому містові та всім, що мешкають і знаходяться в ньому, надаємо вищезазване магдебурзьке право, однак зі спеціальної нашої прихильності *іншим народам*³, що живуть в тому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, русинам та іншим народам будь-якого стану⁴ та статусу, надаючи

² Галицько-Волинская летопись // *Памятники литературы Древней Руси: XIII век*. Москва 1981, с. 344.

³ Тут і далі виділено нами.

⁴ Мирон Капраль переклав «condicionis vel status» як «походження та статусу». Однак, на нашу думку, condicio краще перекласти як «стан, становище» (И. Х. Дворецкий.

виняткову ласку, хочемо зберегти їх згідно з їхніми незмінними обрядами та правами, даючи їм можливість будь-які [справи], у тому числі й кримінальні справи, які виникнуть між ними самими або між ними та іншими, вирішувати за маґдебурзьким правом і при вїтї, відповідно до їхнього поданого та внесеного прохання»⁵. Дуже характерна стилізація – король дарує привілей *усьому місту і всім*, хто живе і знаходиться в ньому, а також іншим (!) народам. Тобто всім і при цьому ще й іншим, окрім цих всіх! Таким чином, все місто і всі, хто в ньому живе, – це винятково міщани-католики. А іншим народам права даруються тільки в силу «виняткової ласки» (*ex speciali nostro favore*) короля, тобто інші «нації» а *priori* не є членами міської громади (*civitas*). Тут же вказані й критерії міських «націй» – «обряди та права», тобто релігія і пов'язане з нею право: судебники, судочинство, присяги суддів, свідків і учасників процесів тощо.

Отже, визнаючи за некатолицькими громадами (*aliis gentibus*) їх давні права, Казимир III надавав їм можливість вирішувати свої тяжби в міському суді, який складався з міщан-католиків – лавників на чолі з вїттом. Водночас, король залишав кожній з некатолицьких націй право зберігати свої власні суди: «А якщо відмовляться судитися за маґдебурзьким правом, яким вищезгадане місто повинно користуватися, тоді згадані нації: вірмени, євреї, сарацини, татари, русини і всі інші нації, які там [у місті] будуть знаходитися, можуть поставити і вирішити будь-яке питання відповідно до права своєї нації, але при головуванні вїтта міста на тому суді»⁶. (Саме так і відбувався розгляд справ: членів певної конфесійної групи судили їх одновірці у відповідності до судебників, що базувалися на їхньому тлумаченні священних текстів відповідної релігії, а судді та учасники процесу складали присягу в культовій споруді та за правилами їх конфесії).

Латинско-русский словарь. Москва 1976, с. 227), оскільки короля цікавило, в даному випадку, не походження його підданих, а їх правовий статус, якого він не хотів порушити, щоб зберегти спокій у найбільшому місті нещодавно завойованого і ще не цілком упокороного краю. Навіть більше, у середньовічних документах та оповідальних джерелах для уточнення та підсилення думки часто вживається пара синонімів. Отже, на нашу думку, це словосполучення краще читати як «стану та статусу».

⁵ «*Aliis gentibus habitantibus in eadem civitate, videlicet Ormenis, Iudeis, Saracenis, Ruthenis et aliis gentibus cuiuscumque condicionis vel status existent, tribuentes gratiam specialem, volumus eos iuxta ritus eorum in ipsorum iure illibatos conservare*». Див.: *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.* / упор. М. Капраль. Львів 1998, с. 27-28.

⁶ «*Tunc dicte naciones Ormenorum, Iudeorum, Saracenorum, Thartharorum, Ruthenorum et aliarum quarumcumque nacionum, que ibidem congregate et adinvente fuerint, quilibet sue nacionis iure*» (там само, с. 28).

Із цього уточнення випливає, що всі ці громади склалися як автономні «нації» ще до польського завоювання. Отже, Казимир III лише затвердив порядок речей, який на той час уже існував і згідно з яким кожна громада мала свій суд і свої закони. Він зробив це, щоб не налаштовувати проти себе більшість населення головного міста нещодавно завойованої провінції (боротьба за оволодіння Галицькою Руссю тривала до 1387 р.).

Вельми промовисто, що в першому цитованому фрагменті, коли мова йде про те, що «інші народи» також можуть судитися в міському суді маґдебурзького (німецького) права, вжито термін «*aliis gentibus*», що відсилає до етнографічних критеріїв розрізнення (мова, культура, походження). У другому фрагменті, коли король дозволяє кожній громаді мати свій суд і судочинство, тобто бути юридично автономною від маґистрату міщан-католиків, вжито терміни «*naciones*» та «*nacionis iure*» («національне право»).

Надалі, даруючи ті або інші права міським націям Львова, монархи вживали термін «*communitas*» («громада»). Його вжито, наприклад, у декреті королеви Єлизавети Угорської від 23 серпня 1379 р.: «Бажаючи громаду наших вірмен у місті Львові...»⁷. Подібне формулювання дослівно повторене в грамоті короля Людовика Угорського від 31 березня 1380 р.⁸ Король Владислав II Ягелло (1386–1434) називає їх «вірні наші вірмени»⁹. Його син Владислав III (1434–1444) писав: «Усім і кожному вірменам нашим львівським»¹⁰. Як бачимо, у випадку Львова королівська канцелярія досить рідко використовує такі поняття, як *communitas*, *gens* і *natio*¹¹. На відміну від міської влади (тобто міщан-католиків) короля не цікавили юридичні нюанси правового статусу вірмен у Львові. Для монарха всі міщани – це, перш за все, піддані, платники податків, а вірмени виділяються серед інших як некаатолики, і тому на них накладено певні обмеження й додаткові збори. Вони також займаються переважно

⁷ «*Cupientes communitatem Armenorum nostrorum in Lemburga civitate...*». Див.: *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)* / упор. М. Капраль. Львів 2000, с. 121.

⁸ Там само, с. 123.

⁹ «*Fideles nostri Armeni*» (19 жовтня 1387 р.) (там само, с. 124).

¹⁰ «*Omnes et singulos Armenos nostros Leopolienses...*» (17 лютого 1434 р.) (там само, с. 129).

¹¹ Наступного разу згадка про міські «нації» у королівській грамоті виявлена нами тільки 8 грудня 1497 р., коли Ян Альбрехт забороняє «вірменам, русинам, юдеям та іншим націям із міського передмістя» торгувати в передмісті на шкоду місту (тобто, міщанам-католикам): «*Armeni, Rutheni, Iudei et alie nationes in suburbiis civitatis eiusdem Leopoliensis existentes...*» (там само, с. 159).

торгівлею з країнами Сходу, а тому звільняються від певних мит, що мало б сприяти цій торгівлі (це відрізняє їх від інших некатоликів – православних русинів та юдеїв).

Міщани-католики, що посідали панівне становище в управлінні містом, а також розпоряджалися міськими фінансами і майном, намагалися всіляко обмежити економічну діяльність «схизматиків», «єретиків» та юдеїв. Львівські вірмени мусили сплачувати податки та мита, від яких міщани-католики звільнялися. Торгівельну діяльність вірменських купців було обмежено як у самому Львові, так і за його межами, оскільки на вірмен не поширювалися привілеї, надані місту Львову¹². Тому немає нічого дивного в тому, що деякі вірмени, мабуть, найбільш підприємливі купці, намагались отримати «міське громадянство» – бути прийнятими до «міської громади німецького права» (тобто у громаду «міщан-католиків»), щоб уникнути нерівних умов економічної конкуренції. Звісно, верхівка «міської громади» (патриціят) всіляко перешкоджала проникненню «єретиків», не бажаючи ділити з ними монополне становище. За 200 років (1405–1604) до міського права (*ius civile*) було прийнято лише 68 вірмен (як львівських, так і приїжджих) на загальну кількість прийнятих у 3 614 осіб (тобто вірмени становили менш як 2%)!¹³

За таких умов для багатих вірмен найреальнішим шляхом, щоб бути прийнятими до маґдебурзького права, було отримання спеціальної королівської грамоти, що траплялося досить нечасто. Перший відомий нам випадок – це грамота Владислава II від 2 жовтня 1427 р. Король дарує «вірному нашому львівському купцеві, вірменину Тишкові, сину покійного Міссіра» (*fidelis nostri Tischkonis, Armeni filii olim Missier, mercatoris Leopoliensis*) та його нащадкам міське громадянство – «німецьке маґдебурзьке право» (*Iurique Theutonico maidburgensi*), а також різні права та вольності, якими користувалися лише міщани-католики¹⁴. Імовірно, підставою для монаршої милости в таких випадках слугував отриманий від купця кредит, за який король розплатився не грошима, а привілеями. Втім, король не міг аж надто зловживати своїм правом, аби не зіпсувати відносини з вірними міщанами-католиками. Тому подібні

¹² O. Balzer. *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie // Studya nad historią prawa polskiego*, т. 4, зош. 1. Lwów 1909, с. 64-65.

¹³ Розраховано нами за: М. М. Капраль. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.: Соціально-правові взаємини*. Львів 2003, с. 364-365 (табл. 20, 21). На жаль, у нас немає даних, скільки серед цих 68 було новонавернених католиків.

¹⁴ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (далі – AGZ), т. 5. Lwów 1875, с. 57.

грамоти видавалися досить рідко та з суттєвими обмеженнями. Так, наприклад, король подарував міське громадянство вірменам Сеньку, Хачилу та Мелешку, які переселилися до Львова з Луцька, але зазначив, що вони не звільняються від сплати мит¹⁵. Подібне вирішення проблеми не так сильно дратувало міщан-католиків. Натомість вірмен воно звільняло від деяких юридичних обмежень (але не від податків) і відкривало їм доступ на ринки інших міст Польського королівства, а королю дозволяло не тільки творити досить рентабельні «добрі справи», але й зберігати обсяг податкових надходжень до скрабниці. Мабуть, саме цими міркуваннями був умотивований указ Владислава III від 29 лютого 1440 р.:

Ми, бажаючи вірменів, які мешкають у нашому місті Львові, в одне з'єднати, так щоб ті, *хто є однієї віри*, також стали учасниками одного права та статуту, щоб один одному краще та достатніше могли допомагати та щоб наші прибутки зросли, встановлюємо, за порадою наших баронів, вирішуємо та вирішили, за посередництвом змісту даної [грамоти], що всі вірмени та кожен із них, який живе у *вірменській вірі* і яких немало зі свого *вірменського права* перейшло до німецького права¹⁶ та ним користуються [...], скільки б разів [...] нами як наші піддані не були покликані для [сплати] будь-якого податку або збору, всі однак відповідно до стягнення кожного з них податки та сплати, накладені нами на них, хай складуть та видадуть¹⁷.

Інакше кажучи, вірмени, які перейшли під юрисдикцію «німецького права», але залишилися вірними Вірменської Церкви, розглядалися короною як члени однієї вірменської релігійної громади («нації»), які разом виплачували податки та збори. Отже, саме конфесійна приналежність була визначальним фактором ідентифікації.

У 1461–1462 р. вірменський вїйт Кристко (Христин) просив короля Казимира IV (1447–1492) про інкорпорацію цілої вірменської громади Львова в німецьке право, щоб таким чином уникнути постійних правових конфліктів між двома громадами (і отримати рівні з католиками права).

¹⁵ І. Линниченко. Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV ст. // *Руська історична бібліотека*, т. 7. Львів 1899, с. 231. Вірмени, що прийняли німецьке право («*Armeni, qui sunt in iure Theutunico*»), виходили з-під юрисдикції вірменського вїйта і суду. Див.: О. Balzer. *Sądownictwo ormiańskie*, с. 68.

¹⁶ «*Quomodo volentes Armenos in civitate nostra Leopoliensi degentes coadiuvare, ut ethii, qui unius fidei sunt, et unius fiant participles legisve statute, [...] omnes et singuli Armeni fide Armenorum viventes, quorum multi de iure suo Armenico se in ius Theuthunicum transtulerunt [...]*». Див.: *Привілеї національних громад*, с. 130.

¹⁷ Там само, с. 130.

Король відмовив вірменам у цьому проханні, «щоб вони краще та достатніше наші та наших спадкоємців прибутки могли наповнювати». 23 листопада 1462 р. Казимир IV постановив, що всі вірмени як свого, так і німецького права повинні разом сплачувати всі податки та збори¹⁸. В позиції королівської влади переважав фінансовий інтерес. Тому всі піддані Корони Польської (в даному випадку – львівські міщани) вірменського віросповідання розглядалися як єдине ціле. І хоча в 1469 р. король зменшив автономію вірменської громади Львова, скасувавши посаду окремого вірменського в'їта, незалежність вірменів у справах судочинства була збережена. В цій же грамоті¹⁹, а також у грамоті від 1476 р.²⁰ Казимир IV знову підтвердив, що всі вірмени як у місті, так і за його межами, які живуть на своєму, німецькому чи будь-якому іншому праві, повинні разом відповідати за сплату всіх королівських контрибуцій, данин та податків. Збереження окремої вірменської *нації*, з 1469 р. формально поставленої під контроль міського в'їта, було вигідне і міщанам-католикам, оскільки тільки вони вважалися повноправними *громадянами* міста (*Christiani cives*), а вірмени (й інші не-католики) – лише його *жителями* (*inhabitantes, incolis*)²¹.

Отже, дискримінація здійснювалася не за етнічною ознакою, хоча міські громади й називалися «націями», а за конфесійною. Інакше кажучи, будь-який русин, вірменин або «татарин», прийнявши католицизм, автоматично переходив під юрисдикцію католицької громади (німецького права) і, у випадку своєї відповідності вимогам (бути законнонародженим, володіти нерухомістю в місті й мати стабільне джерело прибутків не нижче певного рівня), міг отримати «міське громадянство», тобто стати повноправним міщанином.

Релігійні конверсії та національні маркери

У Львові склалися та кілька століть проіснували чотири громади: католики, русини (тобто православні), вірмени та юдеї. Основним критерієм, що відносив городянина до тієї чи іншої «нації», була конфесійна приналежність. Змінюючи віросповідання, міщанин переходив під юрисдикцію відповідної «нації». Наприклад, до «русинів» належали також право-

¹⁸ Див.: *Привілеї національних громад*, с. 140-141.

¹⁹ 10 квітня 1469 р. Див.: *Привілеї національних громад*, с. 146.

²⁰ «Всі вірмени [...] відповідали без будь-якого розрізнення [за виплату] будь-яких наших королівських податків, зборів і сплат» (25 жовтня 1476 р.) (там само, с. 147-148).

²¹ Див., наприклад, грамоту короля Александра від 6 травня 1505 р.: «[...] *Universi Armeni nostri inhabitantes Leopolim civitatem nostrum [...] cum civibus Catholicis et aliis incolis Leopoliensibus [...] Christiani cives [...]*» (там само, с. 163).

славні греки і «волохи» (молдавани), які в невеликій кількості переселялися до Львова. Таким чином, термін «русин», який ми сприймаємо як етнонім, у юридичній практиці пізнього середньовіччя був насамперед конфесіонімом. З іншого боку, православні жителі Великого князівства Литовського (здебільшого етнічні русини) в документах часто фігурують під збірною назвою «люди грецької віри» (тобто, етнонім «греки» тут виступає у значенні конфесіоніма «православні»), але також і як «люди руської віри». Міська *нація* і релігійна громада виступають як синоніми в першому спеціальному описі міста Львова «*Topographia civitatis Leopolitanae*», укладеному місцевим аптекарем і гуманістом Йоганом (Яном) Алембеком (Альнпеком) між 1603 і 1605 рр.: «У Львові живуть, головним чином, чотири *нації*, чотири сповідуються *віри*»²².

Із середини XIV ст. привілейоване становище в місті посідають католики (в пізньосередньовічних латинських джерелах терміни «християни» та «католики» вживалися як синоніми). Для них у другій половині XIV ст. на південь від старого «княжого» міста зводиться новий «готичний» Львів, у якому русинам, вірменам та юдеям дозволялося мешкати тільки в окремих кварталах – на вулицях із відповідними назвами. Більшість некатоліків жила за межами міських мурів – на передмістях: Татарському (територіяльно воно відповідало місту княжих часів і згодом дістало назву Краківського), Галицькому та Підзамчі (перебувало під юрисдикцією замку, тобто королівського старости). Всіляко заохочувалося переселення до міста католиків²³. Також заохочувався й перехід на католицтво іновірців. *Нації* некатоліків не мали права перешкоджати наверненню своїх одновірців. Про це йдеться в декреті Владислава III від 17 червня 1444 р.: «Якщо якась вільна людина з тих вірменів за Божим натхненням схоче прийняти таку святу купіль очищення, такого вірменина без будь-якої перешкоди повинні відпустити»²⁴.

Випадки конверсії мали місце й раніше, але після завоювання краю Казимиром III 1349 р. найпривабливішою конфесією став католицизм. У другій половині XIV ст. у Львові проживало досить багато вірменів,

²² «Caeterum Leopoli quatuor praecipuae nationes quatuor religionum degunt». Див.: I. Alnpekus. *Topographia civitatis Leopolitanae* // S. Rachwał. *Jan Alnpek i jego "Opis miasta Lwowa" z początku XVII w.* Lwów 1930, с. 25.

²³ У першій половині XVI ст. католики становили вже понад половину населення міста і передмість, русини – 24%, юдеї – 8%, а вірмени – 7%. Див.: М. М. Капраль. *Національні громади Львова*, с. 264.

²⁴ «Sed si aliquis homo liber ex ipsis Armenis divina inspiratione tactus sacrum regenerationis lavacris assumere vellet, talem Armeni sine quovis impedimento dimittere debent» (*Привілеї національних громад*, с. 134).

які прийняли унію з Римо-Католицькою Церквою. Поряд із престолом вірменського єпископа, заснованим у Львові 1363 р. (під його юрисдикцією перебували всі вірні Вірменської Церкви у Польському королівстві та Великому князівстві Литовському), у 1370-х роках у місті також був і вірменський уніятський єпископ Якоб, який належав до уніятського ордену св. Василія. Брати ордену отримали у своє розпорядження церкву св. Йоана і село Годовиця²⁵. Початково Якоб був київським єпископом, але після прийняття унії був вигнаний із Києва місцевими вірменами і знайшов притулок у Львові²⁶. Проте окрема вірмено-католицька громада у Львові в той час так і не сформувалася. Місцеві вірмено-католики на початку XV ст. розчинилися в католицькій громаді²⁷.

Прозелітизм Римо-Католицької Церкви у Львові призвів до загострення конкуренції між львівським католицьким плебаном, місцевими домініканцями і францисканцями. Полагодити конфлікт мав суд, який відбувся 13 березня 1408 р. під головуванням перемиського католицького єпископа Мацея. В рішенні, ухваленому 29 травня 1408 р., йдеться про місіонерську діяльність серед місцевих вірменів, русинів і татар²⁸.

«Татари» згадані в грамоті Казимира III місту Львову (1356) поряд з іншими некатоліками: русинами, вірменами, сарацинами та юдеями. В 1387 р. молода польська королева Ядвіґа відвоювала Галицьку Русь у своєї старшої сестри Марії Угорської, яку в той час ув'язнили власні барони в Буді. 8 березня того ж року Ядвіґа затвердила Львову всі права та привілеї й пообіцяла «всім русинам, вірменам, сарацинам та юдеям» «кожного з них при їх правах зберігати»²⁹. Як бачимо, на відміну від грамоти 1356 р., тут уже немає згадки про «татар», оскільки вони не створили юридично автономної громади. Як уже зазначалося, такі громади створювалися на конфесійній основі, тоді як львівські «татари» були етнічною, а не конфесійною групою. Їх згадка як окремої громади в грамоті 1356 р., очевидно, пов'язана з особливим соціальним статусом «татар». У другій половині XIII–XIV ст. «татари» (тобто, тюркомовні

²⁵ W. Abracham. *Powstanie organizacyi kościoła łacinskiego na Rusi*, т. 1. Lwów 1904, с. 352-353.

²⁶ «Jacobus Kioviensis de ordine sancti Basilii episcopus». Див.: Ya. Dachkevych. *Les Arméniens à Kiev (de la deuxième moitié du XIIIe au XVIIe siècle) // Armenian Studies = Études arméniennes. In memoriam Haig Berbérian*. Lisboa 1986, с. 190-191.

²⁷ W. Abracham. *Powstanie*, с. 358.

²⁸ «[...] Aut in ipsorum ecclesia aliquem baptisare, sed si quis de infidelibus, videlicet Armenus, Ruthenus, Tartharus, aut alterius heresies errore irretitus ad fidem catholicam converses baptisandus fuerit [...]» (там само, с. 401).

²⁹ «Promittentes tenore presencium omnes Ruthenos, Armenos, Saracenos et Iudeos et quilibet eorum in suis iuribus conservare» (*Привілеї міста Львова*, с. 46).

львів'яни), ймовірно, були військовослужбовими поселенцями³⁰. На нашу думку, вони були нащадками половців (куманів, кипчаків), які в роки монгольського нашествия перейшли на службу до князя Данила й осіли у його володіннях³¹. У Львові «татари» оселилися в північній частині міста, що дістала назву «Татарського передмістя»³².

На відміну від інших громад, утворених за релігійною ознакою, «татари» (половці) були військовослужбовою групою. Їх особливий статус забезпечувався службою правителю. Саме таким було становище половців, які осіли в Угорщині у 1240-х роках. Утім, вже король Ласло IV 1279 р. позбавив половців окремого суду й підпорядкував їх юрисдикції звичайних суддів, як і решту своїх підданих³³. Львівські половці втратили свій статус між 1356 і 1387 рр., оскільки поляки (а в 1372–1387 рр. й угорці) розглядали їх як ненадійний елемент. Утративши військову функцію, львівські половці автоматично втратили і юридичний статус своєї громади, оскільки не існувало якоїсь «татарської» релігії, а язичників, якщо такі ще залишалися на той час, ніхто в католицькій країні толерувати не мав наміру. Очевидно, в другій половині XIV – початку XV ст. відбувалася інтеграція «татар» у вже існуючі громади, відповідно до їх конфесійної приналежності. На нашу думку, про такі процеси свідчать численні тюркські імена у членів католицької, православної (руської) та вірменської громад, що трапляються в актових книгах того часу (зокрема, в найдавніших міських книгах Львова 1382–1389, 1404–1426 і 1441–1448 рр.). Відповідно, половці вірменського віросповідання відтепер

³⁰ Випадки прийняття кочівників на службу були досить поширеним у той час явищем. Досить згадати «чорних клобуків» на службі у київських князів, половців (кунів) в Угорщині, «литовських татар» і «чемерисів» у Литві (Тракай), Білорусі (Новогрудок, Крево), на Волині (Острог) й на Поділлі (Бар). Більше на цю тему див.: A. Pálóczi Horváth. *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary*. Budapest 1989; J. Tyszkiewicz. *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.* Warszawa 1989; V. Spinei. *The Great Migrations in the East and South East Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. Cluj-Napoca 2003, с. 217–340; I. Vásáry. *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge 2005; A. Nikolov. *Cumani bellatores in the Second Bulgarian state (1186–1396) // Annual of Medieval Studies at Central European University*, т. 11. Budapest 2005, с. 223–229; С. А. Плетнева. *Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // Материалы и исследования по археологии СССР*, т. 62. Москва – Ленинград 1958; С. А. Плетнева. *Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей*. Москва 1982; П. П. Толочко. *Кочевые народы степей и Киевская Русь*. Киев 1999.

³¹ «Половци Данилови» неодноразово згадуються в середині XIII ст. Див.: *Галицко-Волинская летопись*, с. 308, 316, 322–324.

³² Там і досі є «вулиця Татарська».

³³ *Decreta regni medievalis Hungariae* / ред. J. M. Bak, G. Bónis, J. R. Sweeney, т. 1: 1000–1301. Idyllwild 1999, с. 69.

стали членами вірменської громади і з часом вже розглядалися не як «татари», а як «вірмени»³⁴. Мабуть, дещо згодом подібних змін зазнавала і їх самоідентифікація.

У найдавнішій актовій книзі (1382–1389), що збереглася до нашого часу, зафіксовані угоди купівлі-продажу та фінансові операції львівських міщан між собою і з приїжджими купцями. У другій половині XIV ст. термін «татарин» витіснив з ужитку «кумана»³⁵, а тому й в актах із цієї книги половців слід шукати під індикатором «Tartarus», а не «Cumanus». Враховуючи, що серед місцевих половців навряд чи було багато великих купців і лихварів, не доводиться розраховувати на велику кількість згадок про них у записах. А проте в актах є все-таки кілька трансакцій, де фігурують особи із зміненою ідентичністю. Наприклад, 8 серпня 1386 р. згадується «Андреаш – татарин-католик»³⁶. 18 вересня 1387 р. Доротей, вдова «Андрія-католика», продає свою крамницю (вірменину) Амірбею, сину Ассіла³⁷. Судячи з того, що Андрій – цілком типово для католика ім'я, індикатор «католик» у записі вказує на те, що для міського нотаря й оточуючих цей Андрій все ще залишався новою людиною в католицькій громаді. 16 січня 1387 р. згадується ще один носій тюркського імени – «поштивий муж *Карачбей-католик*»³⁸. Індикатор «католик» після такого екзотичного імени мав вказувати, що це «наш», оскільки в інших членів католицької громади, всіляких гансів, генріхів, миколаїв, бартоломеїв тощо, таких індикаторів не було. Це *свої*, а індикатори Armenus, Ruthenus, Iudaeus, Tartarus вказували на приналежність до *інших* громад. У випадку з явно некатолицьким іменем, як от Амірбей, син Ассіла, індикатор Armenus також міг не ставитись, надто вже все було очевидно. В записі

³⁴ У другій половині XIV ст. подібні процеси були характерні й для кримських половців. Відтепер мусульманин був тотожний *татарину*, а православні половці автоматично розглядалися як *греки*. Див.: I. Vásáry. Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th–14th Centuries // *Central Asiatic Journal*, т. 32. Wiesbaden 1988, с. 271.

³⁵ Більше на цю тему див.: А. Осипян. Описание Комании Гетума из Корикоса (La flor des estoires de la terre d'Orient, 1307 г.) как источник по истории степей Восточной Европы // *Исследования по истории Восточной Европы*, вып. 2. Минск 2009, с. 9-22.

³⁶ «Andreasc Tartharus catholicus». Див.: *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta* (далі – *Pomniki*), т. 1: *Najstarsza księga miejska. 1382–1389* / ред. А. Czołowski. Lwów 1892, с. 65.

³⁷ «[...] Dorthea relicta Andree catholici institam suam a patre eius sibi innatam infra institis exterioribus iacentem Amyrbey filio Assyl iuste vendicionis tytulo resignavit» (*Pomniki*, т. 1, с. 86).

³⁸ «Providus vir Karaczbey catholicus» (*Pomniki*, т. 1, с. 72). Він же фігурує в актах від 21 травня 1382 р. як «поштивий муж Карачбей» (*Pomniki*, т. 1, с. 4) і від 18 травня 1384 р. як «Карачбей-католик» (*Pomniki*, т. 1, с. 26).

від 26 жовтня 1384 р. згадується будинок і майно «Ширбея-русина»³⁹. Судячи з усього, це міг бути татарин (половець) православного віросповідання. Тепер міська влада розглядала його як русина, тобто члена православної громади. Проте не тільки половці міняли конфесійну і, відповідно, національну приналежність.

Досить численні були випадки переходу вірмен на католицизм. Наприклад, 13 травня 1382 р. трансакцію з «Якобом-греком» уклав «Качадур, вірменин католицького віросповідання»⁴⁰. В інших записах він фігурує як «Качадур-католик»⁴¹. 9 серпня 1385 р. «Йоан і Петро, брати вірмени католицької віри, з матір'ю їх Мамуш» продають свою частину дому біля вірменської церкви двом іншим вірменам⁴². Можна, навіть, припустити, що ці вірмени, перейшовши на католицизм, вирішили (або, навіть, повинні були) переїхати до католицьких кварталів. 5 листопада 1382 р. згаданий «Сіркис (Саркіс) – католик»⁴³. Саркіс (Серкіс, Серкіз) – це поширена у вірмен форма імени Сергій. 31 серпня 1384 р. «Саїм, вдова Іолбея-католика», продає свій дім вірменському священикові Іванісу⁴⁴. Раніше, 30 березня 1384 р., «Саїмнелік, вдова Іолбея-торгівця, особисто, зі своєю дочкою Анною, свою крамницю продала вірменину Хербіту»⁴⁵ (Карпету). Того самого дня «Саїн, вдова Іолбея-торгівця, спадщину і все своє майно, рухоме й нерухоме, дочці своїй Анні з власної волі передає»⁴⁶. Як бачимо, у всіх трьох випадках йдеться про одну й ту саму жінку, незвичне ім'я якої писарі кожного разу передавали в різних варіаціях. «Саїн» може мати значення «добра»⁴⁷, а частка «мелік» вживалась у вірмен на означення приналежності до дворянства і шляхетности взагалі (від араб. мелек – «цар»). Тобто Саїнмелік – ім'я-дезидератив, що означає «добра пані»⁴⁸. Свій дім і крамницю вона продає вірменам

³⁹ *Pomniki*, т. 1, с. 32.

⁴⁰ «Kaczadur Armenus katholice fidei» (*Pomniki*, т. 1, с. 4).

⁴¹ *Pomniki*, т. 1, с. 23, 73.

⁴² «Iohannes et Petrus fraters Armeni katholice fidey cum Mamusch sua matre» (*Pomniki*, т. 1, с. 47).

⁴³ *Pomniki*, т. 1, с. 10.

⁴⁴ «Saym relicta Iolbey katholici» (*Pomniki*, т. 1, с. 29).

⁴⁵ «Saymnelyk relicta Iolbey institoris una cum Anna sua nata institam suam Herbytho Armeno iuste vendicionis titulo libere resignavit» (*Pomniki*, т. 1, с. 23).

⁴⁶ «Sayn relicta Iolbey» (*Pomniki*, т. 1, с. 24).

⁴⁷ Із подібним епітетом Саїн-хан («добрий хан») у вірменських джерелах згадуються два монгольських правителя – Бату-хан (1236–1255) і Гуюк-хан (1246–1249).

⁴⁸ Можна також припустити, що Saymnelyk – це перекручене тюркське слово sövünmek, що означає «радість», «насолада», або sevmeklik, sövmeklik, söjmeklik – «любов»; все це імена,

(ймовірно, ці об'єкти були розташовані у вірменському кварталі міста). Певніш за все, її покійний чоловік Іолбей до переходу в католицизм належав до Вірменської Церкви. Утім, найпоказовішим прикладом зміни ідентичності може слугувати «пан Йоан, колись вірменин, а нині католик» (18 травня 1384 р.)⁴⁹. Зрештою, серед членів вірменської громади (1382–1389) нами виявлено багато носіїв тюркських імен. Ось далеко неповний їх перелік: Abusco, Amyrbey, Asslan, Attabey (Athabey, Atlabey, Atlhabey, Achtibey), Petrus Buha, Cotlubey, Cotlusch, Czaban (Czoban), Iolbey, Kystustur, Orus, Saray, Sewoncz (Sewnucz), Tholak, Tochbey. Жінки, звісно, згадуються зрідка, але серед них простежується явне переважання тюркських імен: Bemolik, Cotlumelik, Mamusz, Saymnelyk (Saym, Sayn), Sennachatton, Thormelyk, Zolmelyk.

Найцінніший матеріал містять реєстри платників податків 1405–1417 рр. (зокрема, реєстри вірменської громади 1407, 1416 і 1417 рр.), в яких згадані всі львівські городяни – власники нерухомості, а не тільки найактивніші та найбагатші, як в актовій книзі 1382–1389 рр.

У реєстрі 1405 р. серед католиків фігурує «Керекбей-католик». У реєстрах 1406 і 1410 рр. він згаданий як «Стефан Керекбей», а в записі від 14 грудня 1411 р. – просто як «Керекбей»⁵⁰. Імовірно, його ім'я походить від тюрк. *keräk* – «потрібний»⁵¹. Так могли назвати довгоочікуваного сина, особливо, якщо до цього народжувались дочки (порівняй давньоруські імена Ждан, Жданко і Неждан). Очевидно, що католиком він став, уже будучи широко відомим під ім'ям Керекбей, а Стефан – ім'я, отримане після хрещення. У реєстрі від 3 грудня 1408 р. зафіксований дім «Андрія Хасбея». Незадовго до того, 18 січня 1408 р., ця особа була згадана серед прийнятих до львівської міської громади⁵². Та на відміну

типів для жінок у багатьох народів світу. Див.: K. Grønbech. *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen 1942, с. 219.

⁴⁹ «Dominus Iohannes quondam Armenus nunc vero catholicus» (*Pomniki*, т. 1, с. 26). Із джерел відомі й ще радикальніші випадки зміни конфесії, коли неофіт отримував новий етнічний назив. Наприклад, у Кракові, через який проходив торгівельний шлях із Константинополя через Львів і далі, до Західної Європи, у міських актах від 9 березня 1489 р. згадується «поштивий Мартин, колись вірменин, нині ж Аллагуш називаний, турок із Константинополя», який «визнає, що він сам уклав контракт колись із славним паном Станіславом Сигізмундом, нашим братом-консулом, про борг у 60 угорських флоринів». Див.: *Ormianie w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe* / ред. В. Wyrozumska. Kraków 2003, с. 45-46.

⁵⁰ «Cereckbey catholicus, Stepphanus Kereckbey». Див.: *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, т. 2: *Księga przychodów i rozchodów miasta. 1404-1414* / ред. А. Czołowski. Lwów 1896. с. 13, 36, 96, 108.

⁵¹ *Древнетюркский словарь*. Ленинград 1969, с. 300.

⁵² «Andreas Chasbey ius civitas acquisivit» (*Pomniki*, т. 2, с. 74, 42).

від інших новоспечених громадян Львова, що прибули з 16 різних міст (з Польського королівства, а також Фрайбурга, Вроцлава та Серета) з рекомендаційними листами, у випадку з Хасбеєм немає згадки ані про місце його попереднього проживання, ані про яку-небудь письмову рекомендацію. Мабуть, він і раніше жив у Львові, його тут знали і рекомендації йому не треба було. Не менш цікавою особистістю був «Юрко Корк», який фігурує в реєстрах 1405–1414 рр.⁵³ У перекладі з тюркської «корк» значить «краса»⁵⁴. Очевидно, це або прізвисько, дане, безперечно, в тюркомовному середовищі, або ім'я – добре побажання (дезидератив), отримане при народженні, яке фігурує в парі з християнським іменем Георгій у його українізованій формі «Юрко». В реєстрі 1413 р. вказана професія Юрка – товмач⁵⁵. Напевно, він перекладав із тюркської мови. Стефан Керекбей, Андрій Хасбей та Юрко Корк неодноразово згадуються при укладанні трансакцій, у яких ідеться про перець, камку та інші східні товари, що вказує на їх участь у східній торгівлі або зв'язки з купцями зі східних країн.

У реєстрах початку XV ст. нами виявлено цілу групу осіб з індикатором «татарин», але християнським іменем, і то, як правило, в латинській формі, що вказує на католицьке віросповідання їх носіїв. Це «Петро-татарин»⁵⁶, «Міхал-татарин»⁵⁷, «Пашко-татарин»⁵⁸, «Ганс-татарин з Галича»⁵⁹, «Ганс-татарин»⁶⁰, «Давид-татарин»⁶¹, «Ходор (Федір?) – татарин»⁶², «Маргарита-татарка»⁶³. Більшість із них фігурує в реєстрах сплати чиншу з городів (*sensus ortorum*) на Галицькому передмісті за 1407 і 1409 рр. Судячи з невеликих сум, внесених ними, – у середньому по одному фертону (12 грошів), – ці «татари» можуть бути віднесені до *городників*. У цих же реєстрах є запис про татар, які жили біля міського

⁵³ «Jurko Kork» (*Pomniki*, т. 2, с. 15, 37, 60, 76, 97, 108, 119; *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, т. 3: *Księga przychodów i rozchodów miasta. 1414–1426* / ред. А. Czołowski. Lwów 1905, с. 11).

⁵⁴ К. Grønbech. *Komanisches Wörterbuch*, с. 154; *Древнетюркский словарь*, с. 318.

⁵⁵ *Pomniki*, т. 2, с. 119.

⁵⁶ Там само, с. 15, 81.

⁵⁷ Там само, с. 15.

⁵⁸ Там само, с. 16.

⁵⁹ Там само, с. 10.

⁶⁰ Там само, с. 10, 81.

⁶¹ *Pomniki*, т. 3, с. 13.

⁶² Там само, с. 13.

⁶³ *Pomniki*, т. 2, с. 10, 81.

рову й разом заплатили чиншу 9 фертонів⁶⁴. В обох випадках ніхто не був названий на ім'я та й сума сплати мізерна – 9 фертонів (тобто 108 грошів, або 2,25 марки). Очевидно, мова тут також про городників. Імовірно, ці «татари» не мали міського громадянства і, незважаючи на приналежність до католицької громади, все ще розглядались як «чужі» та другорядні порівняно з добропорядними бюргерами-католиками (переважно німцями).

У реєстрах 1405, 1406, 1408 (2 січня та 3 грудня), 1410 і 1411 рр. серед інших городян згадується «Мінгільбей»⁶⁵. У реєстрі 1414 р. він фігурує як «Мінгельбей-католик»⁶⁶. Враховуючи те, з якими варіаціями міські писарі фіксували подібні екзотичні імена, до тезок Мінгільбея можна віднести також «Мейдельбейна» і «Міндельбейна», зафіксованих у реєстрі платників податків вірменської громади від 18 травня 1416 р.⁶⁷ У перекладі з тюркської «мін» – це «родимка», Менглі означає «той, що має родимку», а Менглібей – «багатий на родимки». В тюркських народів родимка вважалась ознакою щастя, а народження дитини з родимкою або родимою плямою – доброю прикметою⁶⁸. 7 вересня 1436 р. в актах згадується Маргарита, вдова «Домініка Мінгельбея», яка продавала свій дім⁶⁹. Очевидно, цю Маргариту можна ототожнити з «Маргаритою-татаркою». Християнське ім'я Мінгельбея – Домінік – може вказувати на те, що його охрестили домініканці, які з'явилися у Львові в 1370-х роках⁷⁰.

У реєстрах платників податків за 1405–1416 рр. фігурує житель Галицького передмістя «коваль Ногай»⁷¹. Майже одночасно з Ногаєм на передмісті (*super murum*) жив його колега з іще промовистішим іменем – «коваль Мамай», який неодноразово згадувався в актових записках 1422 р. у зв'язку зі сплатою різних зборів, зокрема й поземельного податку

⁶⁴ «Tartari circa fossatum solent censuare IX frt.» (там само, с. 11, 81).

⁶⁵ Mingilbey, по одному разу Myngilbey та Mungilbey (там само, с. 15, 37, 60, 76, 97, 109).

⁶⁶ «Mingelbey catholicus» (*Pomniki*, т. 3, с. 7).

⁶⁷ Meydelbeyn, Mindelbein (там само, с. 27).

⁶⁸ В.А. Никонов. *Имя и общество*. Москва 1974, с. 99; А. Гафуров. *Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков*. Словарь. Москва 1987, с. 165; Т. Х. Кусимова. *Из истории личных имен башкир // Историческая ономастика*. Москва 1977, с. 245.

⁶⁹ AGZ, т. 5, с. 82-83.

⁷⁰ O. Kozubaska-Andrusiv. The Dominicans in the Thirteenth-Century Kievan Rus: History and Historiography // *Annual of Medieval Studies at Central European University*, т. 9. Budapest 2003, с. 223.

⁷¹ Nagay, Nogay faber, Nogay der Smet, Nogant (*Pomniki*, т. 2, с. 10, 15, 38, 61, 80, 109; т. 3, с. 9, 12, 27).

(solarium)⁷². Також на Галицькому передмісті жив якийсь «Битомір» (1405), платник чиншу з городів (1409)⁷³. У 1414 р. його згадано вже як «Ганса Бітоміра», а 1416 р. – як «Биттаміра-татарина»⁷⁴. Тобто цей татарський городник згадувався як під своїм тюркським ім'ям, отриманим при народженні, так і під християнським – Ганс (Йоан), отриманим при хрещенні. Його тюркське ім'я можна перекласти як «це залізо» (bu-temir), як дезидератив «зростає залізним» (bit-temir) або як «залізна воша» (bit-temir)⁷⁵.

Поруч із татариним Гансом Битаміром у Львові жив якийсь «Атака Читамір», що фігурує в реєстрі платників податків вірменської громади за 1405 р.⁷⁶ Його перше ім'я, можливо, утворене від тюркського «ат» – «кінь» та зменшувального суфіксу «кай»⁷⁷. Отже, «атака» – це «коник». Друге ім'я або прізвисько утворене від тюркського «чит» – «тин», «стіна», і «темір» – «залізо»⁷⁸, тобто «залізна стіна», або ж це переключене Чинтемур – «міцний, як залізо»⁷⁹. Чоловічі імена зі складовою «темір» – «залізо» – із зрозумілих причин були досить поширені в тюркських народів.

Під 1405 р. у реєстрі членів вірменської громади згаданий «Агоп Таптюхов»⁸⁰. Цікаво, що в вирокі *городського* (замкового) суду серед 28 свідків – руських *зем'ян* (шляхтичів) згадується «Васько Тептюкович»⁸¹. В обох осіб ім'я батька – Тапти (Тепти) – практично співпадає. Чи це випадково? Один з них – вірменин-міщанин, інший – шляхтич-русин. Жили вони одночасно в одному регіоні. Ім'я батька явно не належить ані до вірменських, ані до українських, та й випадки вживання цього імени в Галицькій Русі XIV–XV ст. поки що невідомі.

⁷² «Mama, dem smede» (*Pomniki*, т. 3, с. 74, 84, 86, 88).

⁷³ *Pomniki*, т. 2, с. 16, 81.

⁷⁴ *Pomniki*, т. 3, с. 12, 27.

⁷⁵ K. Grønbech. *Komanisches Wörterbuch*, с. 60, 61, 67, 240.

⁷⁶ *Attaka Czytamir* (*Pomniki*, т. 2, с. 41).

⁷⁷ K. Grønbech. *Komanisches Wörterbuch*, с. 44; Э. В. Севортян. *Этимологический словарь тюркских языков (общетюркские и межтюркские основы на гласные)*. Москва 1974, с. 197; Г. Ф. Саггаров. Категория ласкательности в татарских личных именах // *Антропонимика*. Москва 1970, с. 215.

⁷⁸ *Древнетюркский словарь*, с. 151, 551.

⁷⁹ А. Гафуров. *Имя и история*, с. 208.

⁸⁰ *Pomniki*, т. 2, с. 41.

⁸¹ *Українські грамоти*, т. 1.: XIV в. і перша половина XV в. / ред. В. Розов. Київ 1928, № 38. Володіння Васька Тептюковича згадуються під 1416 р., коли король Владислав II Ягайло перевів їх на земське польське право. Див.: AGZ, т. 5, № 30.

Втім, століттям раніше у кримському місті Судак померли православні городяни: «Анастасій, син севаста Топти» (1304) і «Тамарь, дружина Макарія, севаста Топти» (1305)⁸². Вірогідно, ім'я Топти походить від тюркського «тап» – «знайти»⁸³. У тюркських народів був поширений звичай давати новонародженому *обманне ім'я* із значенням «знайдений» (киргиз. Табалди), «куплений» або «підкидьок», аби ввести в оману злих духів⁸⁴. Вважалося, що прийшовши в сім'ю породіллі, духи не знайдуть новонародженого, якому мали намір нашкодити, а побачать зовсім інше, ніби випадково «знайдене» немовля. Отже, цілком можливо, що Агоп і Васько були рідними братами, синами Топти. Їх долі склалися по-різному. Очевидно, батько був нащадком половців, які служили князям Данилу, Леву та їхнім спадкоємцям і мали від них за службу невеликі земельні держання. Постійні війни польських королів із литвинами та русинами Великого князівства Литовського, а потім і з Тевтонським орденом, безумовно, не сприяли процвітанню прошарку служилих людей – дрібних землевласників, не кажучи вже про тяжке похідне життя та смертельну небезпеку. Мабуть, тому Агоп Таптюхов віддав перевагу більш мирним заняттям міщанина. Відтак діти одного батька виявились один вірменином, а інший – русином.

Львів'янин «Абишка» присутній у реєстрах від 1405, 1406 і 2 січня 1408 р, а вже в реєстрі від 3 грудня 1408 р. згадується його вдова⁸⁵. Очевидно, це той самий Абишка, який купив дім у вірменина Іваніса 7 жовтня 1388 р.⁸⁶ У перекладі з тюркської «абишка/абушка» (варіант «абичка/абучка») значить «старий»⁸⁷. Чим керувалися батьки, коли називали немовля «старим»? Це ще одне *обманне ім'я*, яке мало ввести в оману злих духів – «ал» («ал-басти»), злодіянням яких приписували нещасні випадки з породіллями та немовлятами, а також епідемії та

⁸² Заметки XII–XV века, относящиеся к крымскому городу Сугдее (Судаку), приписанные на греческом Синаксаре // *Записки Одесского общества истории и древностей*, т. 5. Одесса 1863, с. 626.

⁸³ *Древнетюркский словарь*, с. 533; *Документы на половецком языке XVI в. (судебные акты Каменец-Подольской армянской общины)* / підгот. Т. И. Грунин. Москва 1967, с. 406; K. Grönbech. *Komanisches Wörterbuch*, с. 235.

⁸⁴ В. А. Никонов. *Имя и общество*, с. 100.

⁸⁵ *Abysschka (Potniki)*, т. 2, с. 15, 37, 60); «Relicta Abysschconis» (там само, с. 76, 97, 109).

⁸⁶ *Potniki*, т. 1, с. 110.

⁸⁷ K. Grönbech. *Komanisches Wörterbuch*, с. 27; Э. В. Севортян. *Этимологический словарь тюркских языков*, с. 60–61. Також має значення «муж», «мужик», у жінок – «дружина», «мати», «годувальниця».

падій художби⁸⁸. Вважалося, що злі духи просто не знайдуть немовляти, захованого під іменем «старий». Подібна мотивація існувала в угорських половців ще в XV ст. Наприклад, у 1459 р. в Угорщині згадується половець на ім'я «Абошка»⁸⁹.

В Абишки у Львові був тезка – «Абишка, син Коката», який фігурує в реєстрах вірменської громади 1407, 1416 (Абушко) і 1417 рр. (Абушко-кушнір)⁹⁰. Враховуючи специфіку кушнірського виробництва, а саме сморід, що утворюється під час вимочування та вичинювання шкіри, не дивно, що в Абишки, крім будинку у вірменському кварталі, була нерухомість на Галицькому передмісті (ймовірно, майстерня). У реєстрах збору чиншу з городів за 1407 та 1409 рр. Абишка згаданий разом із двома постояльцями або пришельцями (*Abysschka et duo eius inquilini*), тобто, очевидно, підмайстрами. Проте найцікавішим є запис про сплату податку за цю нерухомість на передмісті в реєстрі 1405 р., тобто найраніша згадка про нашого героя, де він ідентифікований як «Абишка-татарин»⁹¹. Отже, «кушнір Абишка-татарин, син Коката» опинився у вірменській громаді, а його старший тезка, судячи з наявної інформації, у католицькій.

Своєрідним відлунням перебування представників половецького етносу у Львові може слугувати згадка в актах (1442) вірменина «Андреаса Комановича»⁹². Коман – ім'я або прізвисько його батька. Половецький князь «Куман» згадується літописцем серед загиблих у бою з руськими князями на річці Сутень (Молочна) 4 квітня 1103 р.⁹³ Носії імени Коман зустрічалися в італійських колоніях у Криму та Приазов'ї, де значна частина половців теж християнізувалася. В актах міста Тани (в усті Дону) за 1360 р. фігурує «Куман, син Георгія з Тани, грек»⁹⁴. У «Массарії» (скарбовій книзі) Кафи за 1381–1382 рр. тричі згадуються носії імени «Коман»⁹⁵. Очевидно, в другій половині XIV ст. етнонім «куман» (*Cumanus*) трансформувалася

⁸⁸ Х. Короглы. *Огузский героический эпос*. Москва 1976, с. 83.

⁸⁹ L. Rasonyi. Les antroponymes comans de Hongrie // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, т. 20, зош. 2. Budapest 1967, с. 135.

⁹⁰ *Pomniki*, т. 2, с. 41; т. 3. с. 27, 58.

⁹¹ *Pomniki*, т. 2, с. 16.

⁹² «Andreas Comanowicz der Ormenige» (*Pomniki dziejów Lwowa z archiwum miasta*, т. 4: *Księga ławnicza miejska 1441–1448* / ред. А. Czolowski, F. Jaworski. Lwów 1921, с. 95).

⁹³ *Повесть временных лет* // *Памятники литературы Древней Руси: XI – начало XII в.* Москва 1978, с. 270.

⁹⁴ D. Quirini-Popławska. *Włoski handel czarnomorskimi niewolnikami w późnym średniowieczu*. Kraków 2002, с. 189.

⁹⁵ M. Balard. *La Romanie genoise (XIIe-debut du XVe siècle)*. Roma 1978, с. 288; зокрема, згадані «Коман із Скаффи» та священник «Данило Куман». Див.: А. Л. Пономарев. *Население*

в антропонім і може бути поставлений в один ряд із такими етнічними іменами, як Герман, Франц (Франсуа), Лех, Армен тощо⁹⁶.

Іменник львівських вірмен може слугувати індикатором процесів асиміляції частини половців у вірменській громаді. Деякі з них мали подвійні імена: тюркське, дане при народженні, та християнське, отримане при хрещенні: Петро *Буга* («бик»), *Совунч* Аракел («радість»), Захарія *Кутлубей* («багатий на щастя»), Юрко *Корк* («краса»). Подвійне іменування було характерне саме для випадків, коли одне ім'я християнське, а інше – ні, і практично відсутні пари, де обидва імені християнські. Подібна ситуація склалася в той час серед православних половців Криму⁹⁷, серед тюрків-рабів, охрещених генуезцями в Причорномор'ї⁹⁸, і серед тюрків-несторіян у районі озера Іссик-Куль⁹⁹. Схожі процеси відомі серед руської шляхти, яка в XV ст. переходила на католицизм. Надалі ці шляхтичі виступали під обома іменами – католицьким і православним¹⁰⁰.

З іншого боку, подвійне іменування зберігалось й протягом XV ст., як от Лоренц *Кучук* (*Кучибей*), Богдан *Качбей*. Відомі випадки, коли батько мав вірменське або загальнохристиянське ім'я, а син згадувався в джерелах з тюркським іменем: у Іваніса Коршовського і його дружини Марії сина звали *Котлубей*; в Андреаша і його дружини Довлат синів звали *Сарай* (тюрк. «палац»), Хачік і Калінік; син Якоба-вірменина мав ім'я *Котлуш* тощо. Така ситуація відома й серед православних половців Судака, і серед тюрків-несторіян у районі Іссик-Куля. На наше переконання, на той час сформувалася традиція давати одному з синів (як правило, старшому) ім'я діда. Подібні процеси мали місце серед шляхти Руського воеводства (Галицької Руси). Досить часто шляхтич-русин навіть після переходу в католицизм поряд із католицьким давав синові й православне ім'я на честь діда (наприклад, Миколай-Гліб, Міхал-Гліб).

и территория Каффы по данным бухгалтерской книги – массарии казначейства за 1381–1382 гг. // *Причерноморье в средние века*, вып. 4. Санкт-Петербург 2000, с. 357-359.

⁹⁶ А.Л. Пономарев. Население и территория Каффы, с. 357-359.

⁹⁷ Заметки XII–XV века, с. 625-628; I. Vásáry. *Orthodox Christian Qumans*, с. 266.

⁹⁸ Наприклад: «nominee Bisara et in latino Chatarina» (D. Quirini-Popławska. *Włoski handel*, с. 265).

⁹⁹ С. С. Слуцкий. Семиреченские несторианские надписи // *Древности восточные. Труды Восточной Комиссии Императорского Московского Археологического Общества*, т. 1, вып. 1. Москва 1889, с. 28-37.

¹⁰⁰ «Generosa Anna, conda in Ruthenica fide Fyethca nomine» (16 липня 1471 р.). Див.: AGZ, т. 18, № 254; Ю. П. Зазуляк. *Шляхта Руського воеводства у XV ст.*: Дисертація канд. іст. наук. Львів 2004, с. 140-141.

Очевидно, це була загальна тенденція, коли в родині протягом кількох поколінь використовували певний освячений традицією набір імен¹⁰¹. Однак у львівських вірмен XV ст. переважала тенденція поєднання тюркського імени у батька і християнського (як варіант, вірменського) – у його синів.

Хоча реєстри вірменської громади за 1407, 1416 і 1417 рр. вельми репрезентативні, проте статистична обробка імен не може слугувати надійним показником співвідношення етнічних вірмен і хрещених половців. Річ у тому, що частина хрещених половців виступає в цих реєстрах уже під християнськими іменами. З іншого боку, деякі етнічні вірмени згадуються під тюркськими іменами, набутими у Вірменії, Малій Азії або Криму, звідки вони переселялися на Русь. Навряд чи правомірно буде стверджувати, що тюркські імена до Львова принесли вірмени з Кафі. Судячи з наявних даних другої половини XIV – початку XV ст., частка вірмен із тюркськими іменами у Львові була в кілька разів більша, ніж у Кафі. Відрізняється і сам іменник. У львівських вірмен більшість тюркських імен були унікальними, що відбиває загальну тенденцію надання імен у тюркських кочівників, серед яких рідко зустрічалися люди з однаковими іменами. Натомість у кримських вірмен, як правило, поширені тюркські імена, які на той час вже перетворилися на серійні.

Утім, кількість половців, що входили до складу вірменської громади в XIV ст., мала б бути досить значною, оскільки тут перемогла кипчацька мова, що залишалася розмовною в цій громаді до другої половини XVII ст. Нічого подібного не було в Криму. Навіть більше, вірмени, які переселялися до Галичини та на Поділля в XVI–XVII ст., тобто ті, кого можна віднести до пізнішої «хвилі», розмовляли вірменською мовою з невеликою кількістю запозичень із мов тих народів, по сусідству з якими вони довгий час жили. Натомість у кипчацькій мові вірмен зі старих колоній (Львів, Кам'янець-Подільський) вірменськими були тільки релігійні терміни, а вірменська мова вживалася лише священиками під час служби. Усе це нагадує ситуацію з латиною в середньовічній Європі, де до «варварських мов» з латини запозичувалися насамперед терміни, пов'язані з релігією. Починаючи з 1520–1530-х років і вірменська богослужбова література у Львові та Кам'янці поступово перекладалася кипчацькою, що дуже нагадує ситуацію на заході Європи, де в цей час протестантська Реформація супроводжувалася перекладом Біблії та інших релігійних книг національними мовами (*vernacula*).

¹⁰¹ Ю. П. Зазуляк. *Шляхта Руського воеводства*, с. 146-147.

Імовірно, саме охрещені половці склали початкове ядро вірменської громади у Львові разом із першими поселенцями – етнічними вірменами, здебільшого купцями та священиками. Всі етнічні вірмени, які прибували до Львова згодом (як правило, поодинці або окремими родинами) потрапляли до тюркомовного середовища місцевої громади й лінгвістично асимілювалися в ній. Ця асиміляція відбувалася легше, якщо більшість нових прибульців походили з регіонів із переважно тюркомовним населенням (Крим, Мала Азія) або з Вірменії, яка вже кілька століть перебувала під владою тюркомовних правителів. Отже, нові прибульці знали тюркську мову, а оскільки серед них було багато купців, то й вживали цю мову у своїй діяльності, адже в Передній Азії та частині Східної Європи саме тюркська мова забезпечувала комунікацію в торгівлі.

Унаслідок монгольського нашествия більшість половців (кипчаків) втратили свою худобу й частина їх осіла в містах Криму або поблизу нього. Якщо раніше половці забезпечували безпеку купців, які подорожували крізь половецькі степи, то тепер вони наймалися як провідники, перекладачі та перевізники, що використовували свої вози для транспортування купецьких вантажів. Уже Гійом Рубрук у 1253 р. за порадою місцевих купців подорожував від Судака до ставки Бату-хана на Волзі на винайнятих у Криму возах, запряжених биками¹⁰². Арабський мандрівник ібн-Баттута, що прибув до Криму 1333 р., повідомляв: «Наступного дня після нашого прибуття один торгівець з нашої компанії винайняв кілька возів у кипчаків, що населяють ці степи і є християнами, і ми попрямували до Кафи»¹⁰³. Іспанський францисканець Паскаль з Вітторії в 1336 р. подорожував із міста Тани в Сарай «з якимись греками на возах»¹⁰⁴. Імовірно, тут ідеться про православних половців («грецької віри»), які в очах місіонера були «греками». Флорентієць Франческо Балдуччі Пеголотті в 1335–1343 рр. написав посібник для купців, які мали намір торгувати в татарських володіннях. Він, зокрема, радив: «У Тані вам належить забезпечити себе товмачем [...]. І крім товмача було б добре взяти принаймні двох гарних слуг-чоловіків, які добре знають куманську мову. А якщо купець бажає взяти з собою жінку з Тани, він може зробити

¹⁰² Г. де Рубрук. Путешествие в Восточные страны // Дж. дель Плано Карпини. *История монголов*. Г. де Рубрук. *Путешествие в Восточные страны. Книга Марко Поло* / пер. И. М. Минаев. Москва 1997, с. 90-91.

¹⁰³ Ibn-Battuta. *Travels in Asia and Africa 1325-1354*. London 1929, с. 142.

¹⁰⁴ Letter from Pascal of Vittoria, a Missionary Franciscan in Tartary, to his Brethren of the Convent of Vittoria, 1338 // *Cathay and the Way Thither* / ред. Н. Yule; випр. вид. Н. Cordier, т. 3. London 1914, с. 84.

це [...]. Отже, якщо візьме її, було б непогано, якби вона володіла куманською мовою так само добре, як і чоловіки»¹⁰⁵. Отже, половці обслуговували різноманітні потреби купців, що подорожували степом.

Очевидно, саме на цьому ґрунті збіглися інтереси вірменських купців, які осіли у Львові, та місцевих половців. Нашу увагу привернуло дещо дивне мито, яке збирали з купців у Молдавському князівстві. У грамоті воєводи Александра Доброго від 8 жовтня 1408 р. зазначалося: «А оу Черновци шть нѣмецкого воза мыто чetyри гроши, а шть ѡрманъского воза шесть гроши. А на перевози и шть нѣмецких возъ цѣлых и шть ѡрминъских по чetyре гроши»¹⁰⁶. Цей тариф затверджений і в грамоті воєводи Штефана Великого від 3 липня 1460 р.: «А оу Черновци ѡ(т) фоурман(с)кого воза мыто чetyри гроши, а ѡт ѡрме(н)ского воза шесть гроши»¹⁰⁷. Тут не йдеться ні про яку дискримінацію купців за релігійною ознакою, оскільки на перевозі купці платили однакове мито. Навіть більше, у другій грамоті замість визначення «німецький віз» фігурує «фурманський віз» («фурман» – «візник»). Тобто, мова не про етноконфесійну приналежність купців, а про дещо інші критерії, що впливали на оподаткування транспортованих товарів. «Вірменський віз» був більший, ніж «німецький» або «фурманський», на нього навантажували більше товарів, а тому й мито було у півтора рази вище. Очевидно, мова йде про традиційні вози кочівників-половців. Рубрук, уперше зустрівши кочівників у Кримських степах, не полінився зробити опис цих домівок на колесах, які так сильно його вразили: «Саме я виміряв одного разу ширину між слідами коліс одного воза у 20 футів, а коли дім був на возі, він видавався поза колеса принаймні на п'ять футів з одного й другого боку»¹⁰⁸. Можна припустити, що, оселившись у Львові, вірменські купці винаймали на службу половців-візників та їх великі вози, на яких подорожували в Молдавію та Крим. Служба у вірменських купців, мабуть, стимулювала навернення візників на «вірменську віру» їх багатих клієнтів. Можливо, частина хрещених половців займалася торгівлею самостійно або на паях із купцями – етнічними вірменами (*commenda*).

Що стосується інших занять львівських вірмен кінця XIV – початку XV ст., то після купців і торгівців на другому місці, з великим відривом від

¹⁰⁵ F. Balducci Pegolotti. Notices of the Land Route to Cathay and of Asiatic Trade in the First Half of the Fourteenth Century // *Cathay and the Way Thither*, т. 3, с. 151-152, 172.

¹⁰⁶ *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII вв.: Документы и материалы*, т. 1. Москва 1965, с. 42.

¹⁰⁷ *Українські грамоти XV ст.* Київ 1965, с. 112.

¹⁰⁸ Г. де Рубрук. *Путешествие в Восточные страны*, с. 92.

усіх інших, були спеціалісти з обробки шкір. Їх було 20 осіб (11 кушнірів, 8 чоботарів і 1 лимар або шорник). Для порівняння, тоді ж серед вірмен було 7 товмачів, 5 ювелірів, 2 різників, 1 ткач, 1 кравець і 1 монетарій. Як відомо, обробка шкір була одним з головних занять кочівників, які ще зі скіфських часів продавали оброблені шкіри міським купцям. Характерно, що у п'яти кушнірів (з 11) імена були тюркські.

Вражає і велика кількість товмачів серед львівських вірмен, які були посередниками на ринку не тільки у спілкуванні між останніми та міськими властями. Відомий і королівський товмач «Василь-вірменин» (1531)¹⁰⁹. Вірменські товмачі не раз фігурують і в грамотах великих князів литовських кінця XV – першої половини XVI ст. про надання цим вірменам земельних володінь на Київщині¹¹⁰. Мабуть вони були нащадки тюркомовних «ординських слуг», які в XIV–XV ст. супроводжували татарських послів до двору великого князя литовського, а його послів – в Орду. Певною мірою функції «ординських слуг» збігаються із завданнями «кілічеїв» (від тюрк. «кіліч» – «меч», тобто «мечник»), які перебували в цей час на службі в князів Північно-Східної Русі й після отримання князем ярлика або при сходженні на престол нового хана відвозили в Орду подарунки. Характерно, що в деяких «кілічеїв» тюркські або подвійні (християнське і тюркське) імена¹¹¹.

Роль усіх зазначених професій (візники, торгівці, товмачі, кушніри, а також згадані раніше «татари»-городники на Галицькому передмісті), безумовно, зростала в міру зменшення військовослужбових функцій половців, яке, ймовірно, відбувалося наприкінці XIV – на початку XV ст. Насамперед це стосується тих половців, які жили у великих містах, де могли знайти інше застосування своїм силам.

Подібної еволюції зазнали й так звані «литовські татари». Під час походів у степи (в Крим та в гирло Дніпра) в 1397 та 1398 рр. великий князь литовський Вітовт переселив на північ Великого князівства Литовського кілька тисяч татар-мусульман. Він розселив їх поблизу великих міст з обов'язком військової служби, за яку вони отримували земельні ділянки¹¹². На середину XVI ст., коли цими татарами зацікавився турецький султан, вони вільно сповідували іслам і мали близько

¹⁰⁹ «Basilium Armenum interpretem regem» (N. Iorga. *Studii și documente cu privire la istoria rominilor*, т. 23, ч. 1. București 1913, с. 6).

¹¹⁰ Ya. Dachkevych. *Les Arméniens à Kiev*, с. 207-210.

¹¹¹ Федір Шубачей (1348), Толбуга і Мокший (1380), Гурлень (1382), Федір Гуслень (1400). Див.: М. Д. Полубояринова. *Русские люди в Золотой Орде*. Москва 1978, с. 18-19.

¹¹² J. Tyszkiewicz. *Tatarzy na Litwie*, с. 147-149, 158-161, 216.

ста мечетей, але вже забули рідну мову й розмовляли місцевою¹¹³, тобто давньобілоруською. Постійна участь у війнах сильно послабила економічні позиції татар. Багато з них були змушені фактично передати свої землі заможнішим сусідам, а тому втратили засоби для спорядження на війну. Так, якщо в 1528 р. татари виставляли 600 вершників, то люстрація (перепис) 1631 р. зафіксувала тільки 120 кінних воїнів¹¹⁴. Багато з них займалися візництвом, ремеслами і торгівлею¹¹⁵, були товмачами і коновалами¹¹⁶. З усіх ремесел серед татар у XVI–XVII ст. найпоширеніше було виготовлення сап'яну¹¹⁷. Були серед татар і ювеліри¹¹⁸. Чимало міських татар жило виключно за рахунок невеликих городів, а їх жінки розводили овець, корів і кіз¹¹⁹. У XVI–XVII ст. в джерелах згадуються міщани-татари на магдебурзькому праві. Багато з них уже мали християнські імена, як от Ілля Лукашевич, Юрко Ахметович, Миколай Янушович¹²⁰.

Таким чином, утративши мову, литовські татари зберегли свою ідентичність завдяки релігійній окремішності від місцевого населення. Якщо взяти до уваги, що вони переселилися до Литви на півтора століття пізніше, ніж половці – в Галичину, то процеси, які відбувались у їх середовищі в XVI–XVII ст., відповідають тим, що мали місце серед половців Галицької Русі в другій половині XIV–XV ст.

Із загальної кількості половців, які оселилися на Русі, «вірменізувалася» лише незначна частина, а решта – перейшли на православ'я або католицизм. У католицькому та православному середовищах нащадки половців втратили мову й ідентичність. У вірменській громаді, з огляду на її релігійну відмінність і функціональність мови в міжнародній торгівлі, кипчацька мова збереглася.

¹¹³ J. Tyszkiewicz. *Tatarzy na Litwie*, с. 214. Спогади про переселення предків до Литви зберігалися і серед самих татар, де були записані в 1558 р. (Risalei-Tatar-i-Lech). Див. також: *Klucz do raji. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku* / перекл. і ред. Н. Jankowski, Cz. Łapicz. Warszawa 2000.

¹¹⁴ J. Tyszkiewicz. *Tatarzy na Litwie*, с. 217-219.

¹¹⁵ Там само, с. 220-221. Прикажчик львівського вірменського купця Мартин Ґруневеґ під час свого перебування в Києві в 1584 р. відзначив, що батько його товариша, вірменина Стефана, не дивлячись на своє шляхетство, займався візництвом. Див.: М. Ґруневеґ. Славнозвісне місто Київ // *Всесвіт* 5 (1981) 209.

¹¹⁶ J. Tyszkiewicz. *Tatarzy na Litwie*, с. 229, 234.

¹¹⁷ Там само, с. 230.

¹¹⁸ Там само, с. 237.

¹¹⁹ Там само, с. 231-232.

¹²⁰ Там само, с. 224-226. Більше на цю тему див.: L. Dacewicz. *Antroponimia Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym*. Białystok 2012.

* * *

Отже, міські «нації» у Львові не були етнічними, хоч і мали етнічні назви: «польська», «руська», «вірменська». Межі між ними оформилися юридично, але не були непроникними – індивіди та родини мали можливість вибору чи переходу.

Багато дослідників більшою або меншою мірою визнають, що «модерні нації» (нації епохи націоналізмів) – це результат цілеспрямованих зусиль політиків, бюрократії, «будителів», системи освіти, військової служби тощо. Разом з тим, «етноси» домодерної епохи зазвичай розглядаються як одвічні та стабільні колективи з незмінною ідентичністю. На основі цих етносів виникають або створюються (в залежності від позиції дослідника) «модерні нації». Приналежність до етносів бачиться як дана від народження, а отже – як детермінована, явна й очевидна. В нашій статті ми на прикладі певних груп населення одного міста спробували продемонструвати, що етнічна ідентичність не є незмінною даністю. Вона залежить від багатьох факторів: економічних, соціальних, політичних, релігійних.

Прагматичний економічний інтерес обумовлював релігійну конверсію та перехід до католицької («німецької», згодом «польської») «нації» (магдебургії) багатьох вірменських купців у Львові. На заваді цьому, як це не дивно на перший погляд, став фіскальний інтерес короля-католика. Половці (кипчаки, кумани) внаслідок монгольського завоювання або підкорялися владі завойовників, або покидали своє природне середовище (екологічну й господарську нішу) і намагалися знайти своє місце в інших країнах чи суспільствах. В обох випадках вони втрачали свою ідентичність (у Львові та Криму вони дістали новий ідентифікатор – «татари»). У Золотій Орді половці втратили окрему ідентичність, але зберегли звичний кочовий спосіб життя. В інших регіонах (Угорщина, генуезькі колонії в Криму, Львів тощо) вони, раніше чи пізніше, були змушені відмовитися від кочового способу життя й пов'язаних із ним функцій у приймаючому суспільстві (легка кіннота), а внаслідок цього втратили й особну ідентичність. Набуття нової ідентичності й інтеграція до інших соціальних груп відбувалися шляхом релігійних конверсій. І навпаки, там, де релігійна конверсія була неможлива (як-от у випадку «литовських татар» з їх ісламом), окрема ідентичність зберігалася ще довгий час після того, як усі етнічні ознаки були вже втрачені.

Твердження про нестабільність колективної ідентичності справедливе не тільки щодо підпорядкованих (subaltern) груп. Навіть домінуюча в місті католицька громада, яка в пізньосередньовічний період сприймалася і репрезентувалася як «німецька», вже в ранній новий час імену-

валася «польською», хоча включала в себе також італійців, мадярів і неофітів-католиків з числа русинів, вірмен, юдеїв і «татар».

Отже, групові ідентичності (зокрема етнічні) та їхнє інституційне втілення є об'єктом постійного становлення і переформатування (процесом, а не даністю). Соціальні актори, орієнтуючись у соціокультурному просторі міста з його можливостями й обмеженнями, обирають індивідуальні стратегії поведінки (як-от конверсія, прийняття міського громадянства тощо). Відповідно, індивідуальна раціональність могла спонукати актора й до зміни колективної ідентичності.

Oleksandr Osipian

ETHNIC AND CONFESSIONAL IDENTITIES IN THE MAKING OF URBAN “NATIONS” IN LVIV IN THE 2ND HALF OF THE XIVTH – 1ST HALF OF THE XVTH CENTURY: THE CASE OF “ARMENIANS” AND “TATARS”

The article analyses personal names as well as “Armenian” and “Tatar” identity markers recorded in the registers of the city of Lviv (Lemberg). It concludes that the main criterion of identity and belonging to one of the four urban “nations” was one’s affiliation with a certain religious community. Due to numerous religious conversions, a transfer from one urban “nation” (jurisdiction) to another – mostly to the dominant Catholic “nation” – was a common phenomenon leading to the change of identity. The article employs a comparative approach in order to analyse the processes in Lviv in comparison with the simultaneous changes among Turkic-speaking nomads in the Crimea, the Great Duchy of Lithuania, Hungarian Kingdom, and Turkestan.

Keywords: ethnos, confession, identity, nation, Lviv, Armenians, Tatars, religious conversion, jurisdiction.